

לעבר המשמעות המורכבת

על מי של חדאד ושירתו

ששון סומך

כ אשר הופיע בשנת 1969 ספרו הראשון של מי של חדאד הנקרא "המדרגות המוליכות אל מעמקינו", היווה הדבר הפתעה לא-קט-נה לכל מי שעקב אחר חיי הספרות הערבית בישראל.

כי-על-כן, היתה זאת הופעת-בכורה מקובצת לאו דווקא של משורר צעיר ובלתי נודע, אלא של סופר ותיק ורב פעלים, איש שהיה למעשה אחד המשכילים הערבים המעטים שנתרו לפליטה בישראל לאחר קום המדינה. ועוד זאת: איש שכבר בתקופת המנדאט נהג לפרסם מפרי עטו.

למען האמת, גם בעשרים השנים שבין 1948 והופעת ספר-הביכורים של חדאד היה המשורר פעיל בחיי הרוח של עיר הולדתו, נצרת. הוא כתב, באותן שנים, שירים בפרוזה, עורד משוררים וסופרים צעירים, ואף פירסם ירחון פרטי צנוע בשם אל-מוג'תמע ("החב-רה"). אולם איש לא ציפה, שמורה נעים-הליכות ואבהי זה יופיע באיחור רב כל-כך ובאמתחתו ספר-שירים כה בלתי-שיגרת, כה צעיר, כה שונה.

כאמור, חדאד הוא בן העיר נצרת. הוא נולד שם בשנת 1919, ושם הוא משמש בהוראה עד היום. שיר-תו המוקדמת הלכה, במידה רבה, בתלם, וסיגלה את הנוסח הערבי-אמריקאי של ג'בראן ח'ליל ג'בראן ובני אסכולתו — שירה רוחנית, אינטימית, הכתובה בפרוזה גבוהה ובלשון מנופה, סנטימנטאלית. שירה זו מרבה, בדרך כלל, לדוש במישור ובשקיפות בנושאים כגון האדם וגורלו, אכזבות האהבה, אימת המוות, המיסתורין, האל. קשה לומר שחדאד הצטיין בשלבי-כתיבתו המוקדמים בעצמות בולטת לעין. והנה מופיע הוא בסוף שנות ה-60, ומביא עמו שירה חדשה לחלו-טין, שירה מודרנית, שלא נותר בה, כמעט, זכר לנוסח הרומנטי השחוק, שירה הבוחלת בהיגד התמים, החד-משמע, ומנסה לחדור לנבכי החוויה לא דווקא ע"י "הכללות", אלא באמצעות צירופי-לשון ואסוציאציות חד-פעמיות, וזאת בסגנון ובטכניקה שהשירה הערבית המסורתית לא הכירה אותם.

אחד משירי הקובץ הנזכר, "המדרגות המוליכות אל מעמקינו", שיר הנקרא "נמלים וכנפיים להן", עשה לו כנפיים ותורגם לכמה שפות, וביניהן עברית. שר-רותיו הראשונות של השיר די בהן כדי לתת מושג-מה על סיגנונו החדש של המשורר:

על הגורן העתיקה איברתי ניירותי
הסולמות דקים היו, רצוצים.
— ילד, השב לי טובת.
— על שכמי נרתק נמלים, ובנרתיק חלילי, זמירי וספר.
— ועפרונך, ילד?
— איברתיים על גורני.
— דוד הוא שאין לשאתו. השפלנו לגרולינו כל שבידינו.
כתשנו אוג בצופרנינו, וסנטרינו ניגרו עד-ברכיים. לריח
הזעתר בלענו וירנו ורמעתנו. בעטו בנו
טלאי-עכונינו, ואנו התכורצנו בתוך צמרמורת עורנו,
קופלנו רצוננו עלי-סירוב, וכאשר פרשנונו מול נצנוצי
החשיכה — הרחק מהירת האורות — ראינו בתוכנו אנשים
אחרים.

קשה לומר שנוסח זה יש בו מן המדהים ועוקר ההרים לגבי מי שרגיל בקריאת שירה מודרנית, אבל בעיני קוראים רבים ברחוב הערבי היתה שירה זו בבחינת חילול הקודש. היא נכתבה בלי משקל, בלי חריזה, בלי היוזקות למשחקי הרטוריקה החביבים על ה-משוררים הערבים זה מאות בשנים. יתר-על-כן, הקו-רא הערבי הורגל לא רק במיבנה ריתמי ברור ומחייב, אלא גם בתימאטיקה נהירה וחד-משמעית, תימאטיקה המסווגת — מכאנית כמעט — לפי נושאים ותת-נושאים, שהמשורר והקורא מהלכים בשביליהם ללא צורך במאמץ רוחני רב מדי.

אולם לא רק הבלתי-שיגרת שביסגנון ובגישה הביאו עליו, על המשורר, קיתונות של התנפרות ושל זעם, הוא אף גונה, לעיתים דווקא ע"י קוראים צעירים, על כך שהוא כותב שירה "מיסטית" ואוטורית, ומונית, כביכול מתוך נוחות והתפשרות עם השלטון, את הנו-שא הלאומי, הפלשתינאי. וכל זאת, יש לזכור היטב, בימים שבהם עלתה יוקרתם של "משוררי ההתנג-דות", שמעם הגיע אל קצות העולם הערבי ואף מעבר לו.

אבל המעייין היטב בשירתו של חדאד ימצא, ששירה זו אינה מרחפת כה רחוק מן המציאות, ובוודאי אינה מסתגרת במיגדל-של-שן. המציאות העכשווית, ואפי-לו התימה הלאומית, מסתרות בין שיטי השירים, ולעיתים אף צפות על פני השטח ותופסות את מרכזו של השיר. בדרך כלל נחבאת המציאות, (וכאן עיקר החידוש אצל חדאד) בתוך הדימויים שלו, וביתר-שאת בביטויים אקראיים, בבחינת מסיח לפי תומו, כפי שיעיד הקטע הבא מתוך שיר הנקרא "הנס הראשון":

הסטיקיה שליך שתי הכנסיות התעוררה
לקול תפילות-איך-עומק.
לפנים היה זה בית-ספר מתחיל
שבו, לפני רבע מאה ארוכה,
לימדתי אותיות וספרות
ומבנה העולם
וגם שיננתי את המעשיות המזויפות
ככתוב בספרים...

שיר זה מופיע בספר שיריו הרביעי — והאחרון עד-כה — של מי של חדאד, "אם תשאל", אשר ראה אור בשנת 1975. וכאן המקום לשוב אל המקום שפתחתי בו את רשימתי ולספר, שעם הופעת ספרו הראשון של חדאד לא תמו ההפתעות. המשורר כמו מצא את עצמו, והחל מרעף שירים וקובצי-שירה בתדירות האופיינית עד מאוד לפריחה מאוחרת. בשנת 1972, למשל, הופיעו שני ספרים-שירה משלו:

"אלף לילה של ימינו" ו"התקרבות השעות והמחוגים" (אגב, שם הספר האחרון יכול להתפרש אף כ"הת-קרבות השעונים והמילים", וגם זו דוגמה טובה לסג-נוני החדש, המורכב והרב משמע, של חדאד).
יצויין, שבאחד מספרים אלה ניסה המשורר לעבור לחריזה ולמשקל, כאילו להוכיח למבקריו השמרנים, שאין הוא מוותר על הפרוודיה הקלאסית מחוסר יכולת, אלא דווקא ביוזעו, וכי כוחו הפרוודי בהחלט במותניו. ניסיונותיו הממוקצבים הניבו, כמדומה, את אחת הקלושות שבחשיבות-שירתו של חדאד, ולא ייפלא, איפוא, שהוא חזר אל הנוסח של שיר-בפרוזה, וסגנונו הלך ונעשה אישי יותר, אוטורי יותר.

לשוננו של חדאד בכללותה נושאת תווי-היכר נוצריים מובהקים, ורבים בשירתו הסמלים ושימושי-הלשון המזכירים את הברית החדשה ואת המקרא. בכך הוא דומה לכמה משוררים חדשנים הפועלים בלבנון של ימינו, כגון אונסי אל-חאג' ו-שוקי אבי-שקרא (שאח-דים משייריהם הופיעו בתרגום עברי בקובץ "נהר פרפר" הוצאת ספרית פועלים, 1973). למען האמת, חדאד חב למשוררים אלה ולרעיהם מאנשי קבוצת "שער" בבירות חוב גדול, וייתכן שאלמלי השפעתם המכרעת לא היתה מתחוללת בשירתו אותה תמורה מפתיעה שעשאתו (יראה זה פאראדוקס) ליוצר מקו-רי.

אסיים בשיר קצר מאוד של חדאד, אף הוא מקובץ שיריו האחרון, ושמו "המפתחות":
כף-היד המקועקעת בהבטחות
ניפנפה בלי-הרוף, נעלמה
והסיפור התחיל מסופו
והמפתחות שהשלכנו אל תחתית הים
משכו את תשומת לבם של הדגים האוהבים
והם החלו לאסוף צדפים צבעוניים
כמסגרת לאהבת-אנוש.
אחר, שחו לעבר החוף
להשליך מפתחות-לבם על החול.

"משה סנה בקולו ועמו"

אלבום הכולל שני תקליטים ממבחר נאומיו וכן אלבום צילומים ביוגרפיים, מלווה קטעי קישור שנבחרו מדבריו,

מעלה סיפור חייו ופעלו, שהוא גם סיפור חייה של קופה סוערת וגורלית בדברי ימינו.

האלבומים יחולקו כשי לתורמים לקרן ההנצחה. ההכנסות תוקדשנה למימון פרסום מבחר כתביו של משה סנה.

הוועד הציבורי להנצחת זכרו של משה סנה
ת"ד 46110, תל-אביב.

ומעדה מחניקתם. היא קמצה את אגרופיה והתאמצה להמשיך ולהודק מבלי לשאול איפה המישקל, או למה. פיצפון קרשים הביא את צעדי הגגן הכבדים מהצד השני של המחסן. בחשיכה חייכה הילדה לעברו את חיוכה הנחמד כדי שהכל יעבור, כדי שימשך בדרכו על אופניו. "אני ארים אותך אל המישקל".
מגע קר מתחת להצאייתה, והיא הורמה מתארץ. רגליה הרפויות כמו נתקו מגופה וראשה התמוסס. אחיזתו הסוגרת של הגגן הצמידה אותה אל ברכיו. קרירות מחוספסת צימרה רה את עמוד שידרתה ואת תלתליה.
"תפך אני אדע כמה את שוקלת."
המהם הגגן.
"... כמה שאת שוקלת."
חזר וגהר מעל לראשה.

הילדה עוד חייכה את חיוכה הנחמד, שכאילו נתקע על שפתיה. גופה, שטוטטל בידיו החזקות של הגגן, כאילו זרם זה כבר ונטש אותה. רק צביטות הקרירות עדיין התקיימו בו.

כשהעמיד אותה הגגן חזרה על הארץ, ורגליה, ולא כפותיו, נשאו את מישקלה, לא-התמוטטה, משום מה. גל פתאומי של ריח צואת עכברים וגומי רקוב היפה בה, רגע עמדה מאובנת על מקומה, כשהחיוך הנחמד עדיין מתוח בחשיכה על פניה.

את המילים — "את רוצה לדעת כמה את שוקלת?" — כבר שמעה הילדה מאחורי ראשה, כשהתחילה פתאום, כאילו נמתחה כבובת קפיץ מרקדת, לרוץ על הקרשים, סלי הגומי השחור, המגרפות, ופרצה את דלת הברזל, שנפתחה תחת ידה בחריקה מתגננת. באור אחר הצהריים, שהתפרץ פתאום בחוף, סומא השיחים, שלוליות הביוב וחורי מחילות העכברים לשאיפת אוויר אחת, שקפאה בבטנה שקופה וללא תחתית. ראיתה שבה אליה רק בקומה השניה, ליד דלת השכנים, שהדיפה כרגיל ריח קציצות מתסגנות וצנונים. היא סחבה את תחתוניה הקטנים, שהפריעו לה, כלפי מעלה, ובלב רועם, שטלטל את כל חדר המדרגות הסירה את המפתח התלוי בשרוץ על צווארה. בכוונה את המפתח הרועד אל מול חור המנועול, שוב כוסה הכל חשיכה. כאילו כל גופה זרם והתרוקן דרך עיניה. פתאום, מבלי לזכור בדיוק כיצד, מצאה את עצמה בין כתליו המשועממים של חדרה.

כשהקיצו ההורים והבית, התמלא המטבח אדי מי קומקום וריח תפוזים נסחטים. דלתות חמורות-סבר נפרצו ללא הש-גחה, ואל חדרה התגפלו קולות הסיירים המושלכים למקומם, ושיעולו הממושך ורווי הסיגריות של האב. אולם באותו עם, הרעשים מלאי הביטחון העצמי, שהיו תמיד ממיסים את המחנק החלוץ מביטנה, התנפצו ונסוגו מזוגיות עיניה ומנקישות הצמרורים, אשר לא הרפו מערפה.

אל המטבח הובהלה הילדה לקול קריאות השמחה המוגזמות של האם, וכשהיא מתחבטת ומוצאת לרגע מסתור בין קירות המיסדרון הפהה, שוב הושלכה אל חום המטבח ואדי, והוצנחה אל כסאה בזווית השולחן, מול החלון הפעור אל שמי החורף האפורים.

כשהשוקולד ומיץ התפוזים, שנחקו אל קרבה, ערבו עד בחילה חמוץ ומתוק בגרונה, עוד המשיכה הילדה מתחת לשולחן למשוך את תחתוניה, ומבטה, שבהה רחוק רחוק מעבר לזרועות הקרחות של העץ בחלון, נופץ, רק כשגונב השולחן במטלית רטובה משיירי העוגה וכתמי הקפה, הרוע-דים על פניו.

מבלי משים נגררה הילדה אל החלון הגדול והפרוץ של חדר ההורים, שהורים דרכו רוח פרצים וריח מזרונים ספוגי חמיצות סיגריות וזרות.

צעקות הילדים, שעלו אל מרומי החלון, צנחו מבלי לגעת במבטה הרפוי של הילדה, שהסתבך בזרועות העץ ובטיפות הגשם המתכחשות.

פרס, 1973.

הבארו המטפס

9

מעט על אובדן חרותו. היו אלה ימי המשפט, אך ליבו של ג'אן דיי ברוגי היה נתון רק לקורותיו של יונתן וילד. בטרם תסתיים הקראת הרומן, הגיע יום התלייה. על העגלה, בחברת הנוזר, ערך ג'אן דיי ברוגי את מסעו האחרון כאדם חי. את התליות באומברוזה היו מבצעים על עץ-אלון גדול, במרכז הכיכר. סביב-סביב התקלה העם במעגל.

עניבת החנק כבר נתהדקה אל צווארו, והנה שמע ג'אן דיי ברוגי שריקה מבין הענפים. נשא פניו. קווימו היה שם והספר סגור בידו.

— אמור כיצד הוא מסתיים, — הפטיר הנידון.

— צר לי לומר לך, ג'אן, — ענה קווימו, — סופו של יונתן שהוא נתלה בצווארו.

— תודה. כך יהיה גם עלי! שלום לך! — הוא עצמו בעט בסולם, ונחנק.

כשהגופה חדלה לפרפר, התפור ההמון. קווימו נשאר עד הלילה, רכוב על הענף שממנו נשתלשל התלוי. כל פעם שאחד העורבים היה מתקרב לנקר בעיניה או בחוטמה של הגופה, היה קווימו מגרש אותו בניפנוף מצנפתו.

(8) "סיפור חייו של יונתן וילד המנח" (1743) הוא אחד מספריו של הגרי פילדינג (1707-1754), מחבר רומאנים אנגלי, שהשתיך לזרם הריאליסטי ובספריו חיקה בדרך של אירוניה את הסגנון המוראליסטי-המתחמד של ריצ'ארדסון.